

आधुनिक शिक्षणात आणि गोंड आदिवासी मुलींचे पारंपरिक ज्ञान: एक समन्वयाचा अभ्यास

संशोधनकर्ती
भारती मोहनराव वाहने
रा.तु.म.ना.विद्यापीठ

सारांश

भारतातील आदिवासी समाजामध्ये गोंड समाज हा एक महत्त्वाचा आणि व्यापक आदिवासी घटक आहे. गोंड समाजातील मुलींचे शिक्षण हे केवळ शैक्षणिक प्रगती पुरते मर्यादित नसून त्यांच्या सामाजिक सांस्कृतिक व आर्थिक सशक्तीकरणाशी निगडित आहे. आधुनिक शिक्षण प्रणाली हे वैज्ञानिक, तांत्रिक आणि जागतिक ज्ञानावर आधारित असताना गोंड आदिवासी मुलींचे पारंपरिक ज्ञान हे निसर्गाधिष्ठित, अनुभवधारित आणि सांस्कृतिक मूल्यांशी जोडलेले आहे. या दोन्ही ज्ञानप्रणालीमध्ये समन्वय साधल्यास गोंड आदिवासी मुलींच्या सर्वांगीण विकासाचा चालना मिळू शकते. प्रस्तुत संशोधन पेपरामध्ये आधुनिक शिक्षण आणि गोंड आदिवासी मुलींचे पारंपरिक ज्ञानातील परस्पर संबंध समन्वयाचा शक्यता, आव्हाने आणि उपाययोजना याचा सविस्तर अभ्यास करण्यात आलेला आहे. क्षेत्रीय अभ्यास दुय्यम साहित्य आणि पूर्व संशोधनाच्या आधारे असे दिसून येते की पारंपरिक ज्ञानाचा शैक्षणिक अभ्यासक्रमात समावेश केल्यास शिक्षण अधिक अर्थपूर्ण, उपयुक्त व सांस्कृतिक दृष्ट्या सुसंगत ठरू शकते.

बीजगणित

आधुनिक शिक्षण, गोंड आदिवासी मुली, शैक्षणिक समन्वय, सशक्तीकरण

प्रस्तावना

स्वातंत्र्योत्तर भारतात शिक्षणाला सामाजिक परिवर्तनाचे प्रभावी साधन मानले गेले आहे. तथापि आदिवासी समाजातील शिक्षणाची परिस्थिती अद्यापही अनेक आव्हानानी ग्रस्त आहे. गोंड आदिवासी समाजामध्ये मुलांचे शिक्षण विशेषतः सामाजिक रूढी, आर्थिक दुर्बलता, भौगोलिक अडचणी आणि सांस्कृतिक दुरावा यामुळे मर्यादित राहिले आहे. आधुनिक शिक्षण प्रणाली प्रामुख्याने नागरी व औद्योगिक समाजाच्या गरजांनुसार विकसित झालेली असल्याने आदिवासी समाजाच्या पारंपरिक ज्ञान, भाषा जीवनशैलीकडे अपेक्षित लक्ष दिले गेले नाही. गोंड आदिवासी मुली पारंपरिक ज्ञानाच्या वाहक म्हणून महत्त्वाची भूमिका बजावतात. कृषी पद्धती, वनऔषध, लोककला, लोककथा, सण उत्सव, पर्यावरण संवर्धन आणि सामाजिक मूल्ये यांचे ज्ञान पिढीनपिढ्या मुलींमार्फत पुढे जाते आधुनिक शिक्षण आणि या पारंपरिक ज्ञानात समन्वय न साधण्यास आदिवासी संस्कृतीचे हळूहळू क्षीण होण्याचे शक्यता आहे. त्यामुळे या संशोधनाचा उद्देश आधुनिक शिक्षण आणि गोंड आदिवासी मुलींच्या पारंपरिक ज्ञानातील समन्वयाचा अभ्यास करणे हा आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

- आधुनिक शिक्षण प्रणालीचे स्वरूप आणि वैशिष्ट्ये समजून घेणे.
- गोंड आदिवासी मुलींचे पारंपरिक ज्ञानाचे प्रकार अभ्यासणे.
- आधुनिक शिक्षण आणि पारंपरिक ज्ञानातील तफावत स्पष्ट करणे.
- दोन्ही ज्ञानप्रणालीमधील समन्वयाच्या शक्यता शोधणे.
- समन्वयातून गोंड आदिवासी मुलींच्या सशक्तीकरणावर होणारा परिणाम अभ्यासणे.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधनासाठी गुणात्मक व वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे. प्राथमिक व दुय्यम अशा दोन्ही स्त्रोतांचा वापर करण्यात आला आहे. प्राथमिक माहिती संकलनासाठी गोंड बहुल भागातील मुलीं, पालक, शिक्षक व सामाजिक कार्यकर्त्यांच्या मुलाखती घेण्यात आल्या निरीक्षण पद्धतीचा वापर करून शाळा घरगुती व सामुदायिक जीवनातील शिक्षण प्रक्रिया समजावून घेण्यात आली.

दुय्यम स्त्रोतांमध्ये शासकीय अहवाल संशोधन लेख, पुस्तके प्रबंध व शैक्षणिक धोरणांचा अभ्यास करण्यात आला. प्राप्त माहितीचे विश्लेषण करून निष्कर्ष मांडण्यात आले आहेत.

चर्चा

प्रस्तुत अध्ययनात संशोधनातून प्राप्त झालेल्या निष्कर्षांचे सविस्तर विश्लेषण व अर्थ लावण्यात आलेला आहे. आधुनिक शिक्षण आणि गोंड आदिवासी मुलींचे पारंपरिक ज्ञान यांचा समन्वय साधताना उध्ववणाचा वास्तव समस्या, संधी व परिणाम याची चर्चा या अध्यायात करण्यात आली आहे.

संशोधनातून असे आढळून येते की गोंड आदिवासी मुलींच्या शिक्षणावर भौगोलिक दुर्गमता आर्थिक मर्यादा व सामाजिक घटनांचा मोठा प्रभाव आहे. शाळेपर्यंत पोहोचण्यासाठी लागणारे अंतर, वाहतुकीचा अभाव आणि वस्तीगृह सुविधांची कमतरता यामुळे नियमित शालेय उपस्थिती बाधित आहे. परिणामी शाळा गळतीचे प्रमाण तुलनेने जास्त आढळते. आधुनिक शिक्षणाची भाषा आणि अध्यापन पद्धती गोंड आदिवासी मुलींच्या मातृभाषा व सांस्कृतिक अनुभवाशी सुसंगत नसल्याचे स्पष्ट झालेले आहे. अभ्यासाक्रमात स्थानिक उदाहरणे लोककथा व पारंपारिक ज्ञानाचा अभाव असल्याने शिक्षण परके वाटते या विसंगतीमुळे शिक्षणाची प्रेरणा कमी होते. कुटुंबाचे मर्यादित उत्पादन हंगामी रोजगार उपजावर अवलंबित्व यामुळे मुलींना शिक्षणाऐवजी घरकाम शेती कुटुंबाच्या अर्थार्जनात सहभागी व्हावे लागते पालकांची शिक्षणाविषयी मर्यादित जाणीवही या समस्येत भर घालते. पारंपारिक ज्ञानाचे शैक्षणिक महत्त्व गोंड आदिवासी मुलींकडे निसर्गज्ञान, औषध वनस्पती, लोककला सण उत्सव व सामुदायिक मूल्यांचे समृद्ध पारंपारिक ज्ञान आहे. हे ज्ञान अनुभवाधारित व जीवनोपयोगी असून शाश्वत विकासाशी सुसंगत आहे. तथापि आधुनिक शिक्षणात या ज्ञानाला पुरेशी स्थान दिले जात नाही. आधुनिक शिक्षण व पारंपारिक ज्ञानाचा समन्वय संशोधनातून असे दिसून येते की स्थानिक भाषा आधारित अध्यापन, पर्यावरण शिक्षणात पारंपारिक ज्ञानाचा वापर आणि सांस्कृतिक संदर्भासह अभ्यासक्रम राबविण्यास गोंड आदिवासी मुलींचा शैक्षणिक सहभाग वाढतो समन्वयात्मक शिक्षणामुळे आत्मविश्वास शाळेतील टिकाव व शैक्षणिक यशात सुधारणा होते. समन्वयित शिक्षण पद्धतीमुळे गोंड आदिवासी मुलींचा आत्मसन्मानात वाढ सामाजिक ओळखीचा अभिमान व निर्णयक्षमतेत सुधारणा दिसून येते शिक्षण त्यांच्या जीवनाशी जोडले गेल्याने ते अधिक अर्थपूर्ण ठरते.

- चर्चेतील प्रमुख निरीक्षण
- गोंड आदिवासी मुलींच्या शिक्षणातील समस्या बहुआयामी आहेत.
- पारंपारिक ज्ञानाकडे दुर्लक्ष केल्यास शिक्षण अपूर्ण ठरते.
- आधुनिक शिक्षणात सांस्कृतिक समन्वय आवश्यक आहे.
- समन्वयात्मक शिक्षण सशक्तीकरणाचे प्रभावी साधन ठरू शकते.

निष्कर्ष

प्रस्तु संशोधनातून असे निष्पन्न होते की, आधुनिक शिक्षण आणि गोंड आदिवासी मुलींचे पारंपारिक ज्ञान यांचा समन्वय हा केवळ शक्यच नाही तर अत्यावश्यक आहे. एकात्मिक शिक्षण पद्धतीमुळे गोंड आदिवासी मुलींच्या शैक्षणिक सहभागात वाढ होईल यांचे सामाजिक सांस्कृतिक व आर्थिक सशक्तीकरण साध्य होऊ शकते. धोरणकर्ते, शिक्षणतज्ञ व समाज यांनी एकत्र घेऊन अभ्यासक्रम शिक्षण प्रशिक्षण व शैक्षणिक धोरणांमध्ये पारंपारिक ज्ञानाचा समावेश केल्यास शिक्षण अधिक समतोल व न्याय्य बनेल. हीच खरी भारतीय शिक्षण प्रणालीची दिशा ठरेल.

संदर्भसूची

- भारत सरकार 2020, राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 शिक्षण मंत्रालय, नवी दिल्ली
- युनेस्को 2017 आदिवासी ज्ञान प्रणाली आणि शिक्षण पॅरिस युनिस्को
- महाराष्ट्र शासन 2019 आदिवासी विकास विभागाचा वार्षिक अहवाल मुंबई
- भोयर,बी.के 2016 गोंड समाज: संस्कृती आणि परंपरा नागपूर: विदर्भ साहित्य संघ
- पटनायक एन 2019 आदिवासी शिक्षण आणि शाश्वत विकास भारती आदिवासी अध्ययन जनरल 8(2)45-58
- देवो, एस 2018 मध्य भारतातील आदिवासी मुलींचे शिक्षण सामाजिक संशोधन जनरल 12/(1)66 -79